५०. यज्ञोपवीत पद्धति
पत्र. 17 - पू.

1344

11"×5"

त्रिभागरहिते कुम्भे पक्षे श्त्रयोदश्यां चत्वारिंस प्रम्यादिनत्रयं चतुर्थी एकतालीसा अष्टावेते गलग्रहे।
कुम्भे प्रदोषे नध्यापेश्नो निश्यपरान्हके प्राक्संध्यागर्जिते [illegible] नेष्टो व्रतबं [illegible] गलग्रहे।

संध्यात्रिनाडीप्रमितार्कबिंबाद र्धोदितास्तादधऊर्द्धमात्रचेद्याम्यश्रौम्ये अयनेक्रमात्तः पुण्यो
तदानीं परपूर्वपक्षौ २ अर्धोदितार्कबिंबात् पूर्वं त्रिनाडीप्रमिता प्रातःसंध्या तथा अर्द्धास्तार्कबिंबा
दुपरि त्रिनाडीप्रमिता सायंसंध्या २

पुस्तक यज्ञोपवीत पत्रासंख्या १७

य० १ श्रीगणेशाय नमः कुमारस्य पिता शुभेह्नि मातृपूजामाभ्युदयिकं विधाय कुमार
स्य वपनं कारयित्वा कर्मांगत्वेन ब्राह्मणत्रयं भोजयित्वा कुमारं च भोजयित्वा शौ
चं विधाय वस्त्रं वेष्टयित्वा पुष्पैरलंकृत्य आचार्यसमीपं कुमारमानयेत् त
तोग्नेः पश्चादाचार्यस्य दक्षिणपार्श्वे उपविश्य कुमारः पवित्रपाणिर्भूत्वाचम
नं करोति ततः आचार्यवरणं नमोस्त्वनंतायेति मंत्रेण पादौ प्रक्षाल्य युंजी
ति मंत्रेण रोचनां दत्वा उपनयनकर्मणि त्वमाचार्यो भवेति द्रव्यं दद्यात्
ततः आर्यः पंचमहासंस्कारान्कृत्वा पूर्ववदग्निमुपसमाधाय संकल्पं कुर्यात्
अद्येत्यादि बीजगर्भदुरितक्षयपूर्वकवेदारंभाध्ययनादिसंस्कारस्य पाद
कं द्विजत्वसिद्धिकामोहममुं देवदत्तं द्विजमुपनेष्ये ततस्तिष्ठन् ब्रह्मचा
वेदाध्यापनेन संपन्नो वृत्तिमान् विजितेंद्रियः न जीजपहृतिहीनं वृणुयान्न च तं गुरुं २ राम १

र्य्यकृतेन वस्त्रेण सह स्थापितं अहतं तन्तु द्विपानो पातु प्रमसं सर्वं॥ ततः कुमारमनुप्रवेश्य आचार्यः सं...
केमेसु ३॥ मेखलासमूहस्तत्परिमिता कर्तव्या अथवा आत्मनः सा एकलिंगा माशिर ॥ ब्राह्मणा पवस्त्रं दापयित्वा माणवकं ...
सिं ब्रह्मचारिणः मेखलात्रिगुणीकृत्य कर्तव्यासौ प्रदक्षिणकेः ॥ उपवीतवन्मेखला ...॥२॥ प्रस्वर्थे इति २ आचार्यस्य मंत्रपा

रिरां प्रतिब्रूयात् ब्रह्मचार्य्यमागामिति ब्रूहि ब्रह्मचार्य्यमागामिति प्रतिवचनं
ब्रह्मचार्य्यसानीति ब्रूहि ब्रह्मचार्य्यसानीति प्रतिवचनम् अथैनं वासः परि
धापयति येनेंद्रायेत्यंगिरा ऋषिः बृहस्पतिर्देवता बृहती छंदः वासः परिधाने
विनियोगः ॐ येनेंद्राय बृहस्पतिर्वासः पर्य्यदधादमृतं तेन त्वा परिदधाम्या
युषे दीर्घायुत्वाय बलाय वर्चसे आचार्यो माणवकस्य कटिप्रदेशे प्रदक्षि
णां त्रिभिर्वेष्टयित्वा यथाप्रवरं ग्रंथियुतां बध्नाति इयं दुरुक्तमिति वामदे
व ऋषिः मेखला देवता त्रिष्टुप् छंदः मेखलाबंधने विनियोगः ॐ इयं दुरु
क्तं परिबाधमाना वर्णं पवित्रं पुनती म आगात् प्राणापानाभ्यां बलमादधा
ना स्वसा देवी सुभगा मेखलेयं युवा सुवासा इति विश्वामित्र ऋषिः यूपो

मेखले इति प्रथमा त्रिवृत्ता नवगुणिता नवधैव त्रिवृत् इति श्रुतेः॥ यजुर्वादिषु न नियमः तत्र सिद्धैव ग्राह्या मौंजी वत्समा रत्न
कृष्णा कार्पा विप्रस्य मेखला [illegible] क्षत्रिय [illegible] मौंजी [illegible] वैश्यस्य शारणानां नवी त्रिवत्समा श्लेणेति विरोधत्रयम् ३

प० १ श्रीगणेशाय नमः कुमारस्य पिता शुभेन्हि मातृपूजामाभ्युदयिकं विधाय कुमार
स्य वपनं कारयित्वा कर्मांगत्वेन ब्राह्मणत्रयं भोजयित्वा कुमारं च भोजयित्वा शौ
चं विधाय वस्त्रं वेष्टयित्वा पुष्पैरलंकृत्य आचार्य्यसमीपं कुमारमानयेत् त
तोऽग्नेः पश्चादाचार्य्यदक्षिणपार्श्वे उपविश्य कुमारः पवित्रपाणिर्भूत्वाचम
नं करोति ततः आचार्यवरणं नमोस्त्वनंतायेति मंत्रेण पादौ प्रक्षाल्य युंजी
ति मंत्रेण गोरोचनां दत्वा उपनयनकर्मणि त्वमाचार्यो भवेति वृण्यं दद्यात्
चा ततः आचार्यः पंचभूसंस्कारान्कृत्वा पूर्ववदग्निमुपसमाधाय संकल्पं कुर्यात्
अस्य मारिबीजगर्भदुरितक्षयपूर्वकवेदारंभाध्ययनादिसंस्कारसंपाद
कं द्विजत्वसिद्धिकामोहममुं देवदत्तं द्विजमुपनेष्ये ततस्तिष्ठन् ब्रह्मचा
वेदाध्यायेन संपन्नो भवतिमानविजितेंद्रियः नजोजपहुतिहीनं ब्रह्मणापान्नवचनं गरं ३

कुमारभोज
राम १

रघेदीर्घं तेन वंधयेतेत स्वस्ति पन्नधारितं अत्र तंतु द्विपानीयात ब्रह्मसंमर्थो॥ ततः कुमारमनुप्रवेश्य आचार्यः तं कुमार
कं मनसु ॥ मानवानामभूतनपरिमितावर्ते या अथैवा अत्र मास्य कवितापाशित ॥ब्राह्मणा पवचनं पपथित्वा माणवकं उत्या
सिं ब्रह्मचारिणः मेखलादिगुणीकृत्य कर्तव्यासी प्रश्न कें: ॥ उपवीत वन्मेखला ॥२॥ ब्रह्मचर्य्यमिति २ आचार्यस्य मंत्र पा
रिणं प्रतिब्रूयात ब्रह्मचार्य्यमागामिति ब्रूहि ब्रह्मचार्य्यमागामिति प्रतिवचनं
ब्रह्मचार्य्यसानीति ब्रूहि ब्रह्मचार्य्यसानीति प्रतिवचनम् अथैनं वासः परि
धापयति येनेंद्रापेति गिरा ऋषिः बृहस्पतिर्देवता बृहती छंदः वासः परिधाने
विनियोगः ॐ येनेंद्राय बृहस्पतिर्वासः पर्यदधादमृतं तेन त्वा परिदधाम्या
युषे दीर्घायुत्वाय बलाय वर्चसे आचार्यो माणवकस्य कटिप्रदेशे ब्रह्मवृद्धि
णां त्रिमिर्मेखलां वेष्टयित्वा यथाप्रवरं ग्रंथिपुतां वध्नाति इयं दुरुक्तमिति वामदे
व ऋषिः मेखला देवता त्रिष्टुप् छंदः मेखलाबंधने विनियोगः ॐ इयं दुरु
क्तं परिवाधमाना वर्णं पवित्रं पुनती मागात् प्राणापानाभ्यां बलमादधा
ना स्वसा देवी शुभगा मेखलेयं युवा सुवासा इति विश्वामित्र ऋषिः यूपो
...नु ज्यादिषु न नियमः तत्र सिद्ध रेवग्रासा मौंजी वस्तमारत्न
...मोदितानां ... वगाशिता न वेवेत्रिवत् इति श्रुतेः ...रशानां नवी त्रिवत्समा श्लेणेति विशेषत्र यम्
...त्रि ... मौं...

...पवीतमिति ब्राह्मणो ...
...माणवकस्य शिखाबन्ध...
...पृष्ठतो माणवकमुपवेश्य एव यज्ञोपवीतं परिदधाति
...सूत्रे ... इति ... सूत्रस्य ... विकल्पेन ... शिखोपवीतं ...
...अथ ...त्रीणि ... ततः ... चतुर्दश नाभि...

...ष्टुप् छन्दः परिधापने विनियोगः ॐ युवा सुवासाः परिवीत आगात् स उ श्रेया-
न् भवति जायमानः तं धीरासः कवय उन्नयन्ति स्वाध्यो मनसा देवयन्तः इति मन्त्रेण
वामेखलाबन्धनम् अथ शिखाबन्धनम् ॐ तत्सवितुर्वरेण्यमिति मन्त्रेण य-
ज्ञोपवीतमिति परमेष्ठी ऋषिः लिङ्गोक्ता देवता त्रिष्टुप् छन्दः यज्ञोपवीतप-
रिधाने विनियोगः ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात्
आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः दक्षिणं बाहुमुद्धृ-
त्य वाममुत्कंधे यज्ञोपवीतं निवेशयन्ति ततः उक्तविधिना हिरण्यम् ... अजि-
नेन यज्ञोपरिधाने केचिन्मित्रस्य चक्षुरिति मन्त्रेण कृष्णाजिनपरिधान-
मिच्छन्ति तद्यथा मित्रस्य चक्षुर्धरुणं बलीयस्तेजो यशस्वि स्थविरं समिद्ध-
म् अनाहनस्यं वसनं जरिष्णुः परीदं वाज्यजिनं दधेहम् इत्यनेन
तद्बलं ध्रुवं ... परिक्षिप्ते आसीनः ऊर्ध्वः प्रकोष्ठानि यमोपक्रमे देशः तदासीनेन कर्त्तव्यं तत्प्रहे
न चेति ... तत्र माणवको ... मन्त्रः ४ इति ... परिक्षिप्ते ... नमस्करणात् सर्वे ...
... ब्राह्मणो ... यज्ञोपवीती ...
... यज्ञोपवीतिधार...

...न समीपे ... माणवस्य ... मेन मंत्रेण दंडदानमित्युक्तिः ॥ अथ दंडप्रमाणं पलाशो दंडः केशमूलावधि पर्यंतो
...पोति यो मे दंडः ... अयमप्यवन ... रीति मंत्रेण दंडग्रहणमित्युक्तं ॥ ह ... पूर्ववंतोनन ... नव यदिनः ... केषां
... ति यो मे दंड ... ॥ इदं ... तमेनं पमाणवकस्य मुद्दि निप्रक्षिपेत् १
तिम ... क्षिप्य ... ॥ दंडः कार्यः ... न तः ॥ ... सूर्यो दृग्वीः ॥
माणवकस्य मंत्रपाठः

मैत्रेणाजिनपरिधाने अथ माणवकः उत्थित्वा दंडं प्रतिगृह्णाति यो मे
दंड इति प्रजापतिऋषिः दंडो देवता यजुः दंडग्रहणे विनियोगः ॐ यो मे दंडः
परापतद्वैहायसोधिभूम्यां तमहं पुनराददाम्यायुषे ब्रह्मणे ब्रह्मवर्चसाय
ततः आचार्य आत्मांजलिना जलं माणवकुमारस्यांजलिं पूरयति ॐ आपो
हिष्ठेत्यादीनां सिंधुद्वीपऋषिः आपो देवता गायत्री छंदः उदकांजलिसेके वि
नियोगः ॐ आपोहिष्ठा मयोभुवः ता न ऊर्जे दधातनः मूर्ध्नि म
हे रणाय चक्षसे मूर्ध्नि योवः शिवतमो रसः मू॰ तस्य भाजयतेह नः उ
शतीरिव मातरः हृदये तस्मा अरंगमाम वो हृदये यस्य क्षयाय जिन्व
थ आपो जनयथा च नः मूर्ध्नि ततः आचार्य अनु माणवकः सू
... ऋषिः सूर्यो देवता सूर्य ...
... तत आचार्यो माणवकं प्रेषयति सूर्यमीक्षस्वेति आ
चार्येण प्रेषितो अंजलिस्थं सूर्यमिमं दृष्ट्वा सूर्यमीक्षते १

...ति कौशाम ...
श्री दुर्वर दंड
...यमात्र माध्य
यजमानाय ...
... ति श्राम ...
वैल्व पालाशो
त्रियो वट ...
वैल वा हव ...
ल्यो दंडो ...
धर्मतः १

श्रेयाचार्यस्य मंत्र पाठः

नतन्थाचार्यो माणवकस्य दक्षिणांसकंधस्योपरि द
क्षिणहस्तमानीय दक्षिणं शमालभ्य हृदयमालभ्न
नेमंत्रं पठति २

...रणे विनियोगः ॐ तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्पश्ये
...म जीवेम शरदः शतं श्रृणुयाम शरदः शतं प्रब्रवाम शरद
दः शतं मदीनाः स्याम शरदः शतं भूयश्च शरदः शतात् अथाचार्यो मा
णवकस्य दक्षिणांसकंधस्योपरि दक्षिणहस्तमानीय हृदयमालभते मम व्र
ते इति मंत्रस्य प्रजापतिऋषिः बृहस्पतिर्देवतानाभिष्टुप्छंदः हृदयालंभने विनियोगः
ॐ मम व्रते ते हृदयं दधामि मम चित्तमनुचित्तं ते अस्तु मम वाचमेकमनाजु
षस्व बृहस्पतिष्ट्वानियुनक्तु मह्यं अथाचार्यो माणवकं दक्षिणहस्तं गृहीत्वा
को नामासीति पृच्छति अमुकशर्माहं भो इत्याचार्यं प्रति ब्रूयात् कस्य ब्रह्मचार्य
सि भवतः इति माणवकेनोक्ते आचार्यः पठति इंद्रस्य ब्रह्मचार्य
स्याग्निराचार्यस्तवाहमाचार्यस्तवासावमुकशर्मन् अथैनं भूतेभ्यः

अथाचार्यो माणवकस्य वंद्धांजलिं दक्षिणहस्तं गृहीत्वा पूर्वादिदिग्भेदे
क्षिणक्रमेण माणवकं भूतेभ्यः परिददामीति ६

नि

सिरंगम ६
ल्वंचैः कुमार

राम ३

...तःसुनराचार्यो
...णवकंपृच्छ
२

पालने चारोदिशा नयस्या ः कुर्यात इति

परिददाम्यग्निं प्रजापतये त्वा परिददामि देवाय त्वा सवित्रे परिददाम्यद्भ्यस्त्वौष
धीभ्यः परिददामि द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिददामि विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः प
रिददामि सर्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्यः परिददाम्यरिष्ट्यै इति मंत्रेण ततोऽग्निं प्रदक्षि
णीकृत्याचार्यस्य वामपार्श्वे उपविशति माणवकः ततश्चार्यो देवताभि
ध्यानं करोति उपनयनकर्मणाहं यक्ष्ये तत्र प्रजापतिमिंद्रमग्निं सोमम
ग्निं वायुं सूर्यमग्नीवरुणावग्नीवरुणाग्निं वरुणं सवितारं विष्णुं विश्वा
न्मरुतः स्वर्गान्वरुणं प्रजापतिमाज्येनाग्निं स्विष्टकृतं चाज्येनाहं यक्ष्ये
ततो ब्रह्मोपवेशनादि चरुचतुर्ज्यपर्यंतकरणांतं कर्म कुर्यात् अथ कुशकं
[illegible] भूमौ त्रिदर्भैः परिसमूहनं गोमयोदकेनोपलेपनं स्रुवादि
[illegible] ल्लेखनं हस्तेनोद्धरणं उदकेनाभ्युक्षणं एवं च भूसंस्का

अनामिकांगुष्ठाभ्यां नोद्धृत्य

...यज्ञोपवीतानि ब्राह्मणो भ...

...भिः

...वतादि...कं काग्निं स्थापयेत् शांडिल्यगोत्र पावकनामाग्ने इहागच्छ इह तिष्ठ

...रणतो ब्रह्मास्तरणं तत्र ब्रह्मोपवेशनं ततो ब्रह्मवरणम् नमो ब्रह्मन

गोपेति मंत्रेण पात्रे ... ॐ जीतिमंत्रेणार्चनां दत्त्वा अमुकगोत्रं अमुकशर्मा

णं एभिः जलाक्षतपूगीफलद्रव्यैः ब्रह्मत्वेन त्वामहं वृणे अस्य कर्मणः त्वं ब्रह्मा

भव भवामि ब्रह्मपदस्थानमिति प्रतिवचनं दक्षिणतो निधानं अग्नेरुत्तरतः

प्र णीतासनद्वयम् अंतरिक्षस्थ प्रणीतापूरणं पश्चिमासने स्थाप्य आलभ्य पू एप

र्वासने निदध्यात् बर्हिर्मुष्टिमादाय ईशानादि बर्हिषः दक्षिणमग्नेस्तरणं भिः

अर्थवत्पात्रासादनम् त्रीणि पवित्रच्छेदनानि पवित्रे द्वे प्रोक्षणीपात्रं वारणा उपयमन कुशा

च्चमसम् आज्यस्थाली चरुस्थाली संमार्जनकुशास्त्रयः समिधस्तिस्रः श्रा ...२

देशमात्रः स्रुवः खादिरः आज्यं व्रीहितंडुलाः पूर्णपात्रं दक्षिणा वरो वा ॥ राम ४

२ अथ पवित्रप्रोक्षण आज्य ... कुश तन्तु प्रोक्षणीप्रोक्षण ... सम्मार्ग ...
२ ततो ... आज्याधिश्रयण ... स्थाल्याः ... पवित्रीकरण पात्रे प्रोक्षणीपात्रे प्रणीता संनि

तत्र पवित्रच्छेदनैः पवित्रकरणम् प्रादेशमात्रं विहाय प्रोक्षणीनां संस्कृतीकरणम् अथ दक्षिणहस्तस्यानामिकाङ्गुष्ठाभ्यां पवित्रे गृहीत्वा ... पात्राणां अससंचरे प्रोक्षणीनां निधानं आज्यस्थाल्यामाज्यनिर्वापः चरुपात्रे प्रणीतोदकमासिच्य तण्डुलप्रक्षेपः आज्याधिश्रयणम् चरोरधिश्रयणं पर्यग्निकरणं स्रुवः प्रतपनं संमार्जनकुशैः स्रुवः संमार्जनम् अग्रे ... मूले मूलं मध्ये मध्यं पुनः प्रतपनं पात्रान्तरे दक्षिणतो निधानं आज्योद्वासनम् चरोरुद्वासनं आज्योत्पवनं अवेक्षणं अपद्रव्यनिरसनं ... उपयमनकुशग्रहणं तिष्ठतः समिधाधानम् समिधा ... अस्मिन् हव्याजुहोतन प स्वाहा दक्षिणं जान्वा ... संस्थाप्य ... आज्यस्य पश्चिमतो नीत्वा ... आज्यस्योत्तरतो निधाय एवं ... मासि पात्राणि

... पवित्रे ... पात्रान्तरे प्रणीतोदकमा ... सिच्य पवित्रे ... निधाय प्रोक्षणीपात्रे ... धाय दक्षिणे ... स्तन ॥ ...

... आलतृणं ... फंग्रहण ... सा ... तं ...
... ब्रह्म ... ८:२
मरवलात्त ... हूणा कार्पो विप्रस्य ... गणबकलम ...

पुनस्तु ... कारः माधवीये ... नोक्ताः पि
... पुरः पुरः ॥ प्रयोगरत्ने ॥ पितेवोपनये ...
वि... परस्त ... पादैः तेषां पुरो ...

॥ ॐ

प ६ देवस्तरणानन्तरमिध्मं स्रुवेणाज्यमादाय जुहोति ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये
... स्वाहा इदमिन्द्राय अग्नये स्वाहा इदमग्नये ॐ सोमाय स्वाहा इदं सो
माय अथ कलशप्रतिष्ठापूजा ततो व्याहृतिहोमः ॐ व्याहृतीनां प्रजापतिऋषिः
अग्निवायुसूर्या देवता गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्छन्दांसि आज्यहोमे विनियोगः
ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये ॐ भुवः स्वाहा इदं वायवे ॐ स्वः स्वाहा इदं सू
र्याय ॐ त्वन्नो अग्न इति वामदेव ऋषिः अग्नीवरुणौ देवते त्रिष्टुप्छन्दः आ
ज्यहोमे विनियोगः ॐ त्वन्नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेडो अव यासि
सीष्ठाः यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्रमुमुग्ध्यस्मत् स्वाहा
इदमग्नीवरुणाभ्यां ॐ स त्वन्नो अग्न इति वामदेव ऋषिः अग्निर्देवता त्रिष्टु राम ५
प्छन्दः आज्यहोमे विनियोगः ॐ स त्वन्नो अग्ने वामोभवति नेदिष्ठो अ

रा

अस्मा उषसो व्युष्टौ अव पक्षरणो वरुणथं रराणो वीहि मृडीकथं सुहवो न एधि
स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्यां ॐ अयाश्चाग्न इति वामदेव ऋषिः अग्निर्देवता त्रिष्टु
प्छंदः आज्यहोमे विनियोगः ॐ अयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तिपाश्च सत्वमित्वमया
सि अयानो यज्ञं वहास्यानो धेहि भेषजथं स्वाहा इदमग्नये ॐ ये ते शतमिति वा
मदेव ऋषिः वरुणः सविता विष्णुर्विश्वेदेवा मरुतः स्वर्का देवता त्रिष्टुप्छंदः आ
ज्यहोमे विनियोगः ॐ ये ते शतं वरुण ये सहस्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः तेभि
र्नो अद्य सविता विष्णुर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः स्वर्काः स्वाहा इदं वरुणाय सवित्रे
विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यः ॐ उदुत्तममिति शुनःशेप ऋषिः वरु
णो देवता त्रिष्टुप्छंदः होमे विनियोगः ॐ उदुत्तमं वरुणपाशमस्मदवाधमं वि
मध्यमथं श्रथाय अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो अदितये स्याम स्वाहा इ

त्वनमम्नेवाग्निकारिता: गायत्रीपंक्तिरद्रुमनुनोक्ता: पि
लोग्नापुर: पुर:॥ पुण्यो मरुत्नै॥ पितेवोपनयेन्पुत्रेण
वै विप्रपरनहोत्यपाद: तेषापुरोहितम

प. ६ दक्षिणाग्निमारभ्य: स्रुवेणाज्येनासाय जुहोति ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये
ॐ इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये ॐ सोमाय स्वाहा इदं सो
माय अथ पूर्णकलशस्थापनं पूजा ततो व्याहृतिहोम: ॐ व्याहृतीनां प्रजापतिऋषि:
अग्निवायुसूर्या देवता गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्छन्दांसि आज्यहोमे विनियोग:
ॐ भू: स्वाहा इदमग्नये ॐ भुव: स्वाहा इदं वायवे ॐ स्व: स्वाहा इदं सू
र्याय त्वन्नो अग्ने इति वामदेव ऋषि: अग्नीवरुणौ देवते त्रिष्टुप्छन्द: आ
ज्यहोमे विनियोग: ॐ त्वन्नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडो अवयासि
सीष्ठा: यजिष्ठो वह्नितम: शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्रमुमुग्ध्यस्मत्स्वाहा
इदमग्नीवरुणाभ्यां स त्वन्नो अग्ने इति वामदेव ऋषि: अग्निर्देवता त्रिष्टु
प्छन्द: आज्यहोमे विनियोग: ॐ स त्वन्नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अ राम ५

अस्याउषसो व्युष्टौ अव पक्ष्वणोवरुणं रराणो वीहि मृडीकं सुहवो न एधि
स्वाहा इदमग्नीवरुणाभ्यां अयाश्चाग्न इति वामदेवऋषिः अग्निर्देवतात्रिष्टु
प्छंदः आज्यहोमे विनियोगः ॐ अयाश्चाग्नेस्यनभिशस्ति पाश्चसत्वमित्वमया
रा असि अयानो यज्ञं वहास्यानो धेहि भेषजं स्वाहा इदमग्नये अयसे येते शतमिति वा
मदेवऋषिः वरुणसविता विष्णुर्विश्वेदेवामरुतः स्वर्का देवतास्त्रिष्टुप्छंदः आ
ज्यहोमे विनियोगः ॐ येते शतं वरुणं ये सहस्रं यज्ञियाः पाशावितता महांतस्तेभि
र्नो अद्य सवितोत विष्णुर्विश्वे मुंचंतु मरुतः स्वर्काः स्वाहा इदं वरुणाय सवित्रे
विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यः ॐ उदुत्तममिति शुनःशेफऋषिः वरु
णो देवतात्रिष्टुप्छंदः होमे विनियोगः ॐ उदुत्तमं वरुणपाशमस्मदवाधमं वि
मध्यमं श्रथाय अथा वयमादित्यव्रते तवानागसो अदितये स्याम स्वाहा इ

उपनयने पितृव्यादिकारित... माधवीये ... बहुमनुनो ... मातापिता महो भ्राता ज्ञातयो गोत्रजाग्रजाः उपनयनेऽधिकारी स्यात् पितैव ...
पूर्वः पूर्वः ॥ प्रयोगरत्ने ॥ पितैवोपनयेत्पुत्रं तदभावे पितुः पिता ॥ तदभावे पितृभ्राता तदभावे सहोदरः ॥ पितृ...
विप्र परतन्त्रे ... तेषां ... अध्यापनस्य दृष्टार्थत्वात् तेषां चाध्यापनेऽनधिकारात् ॥ २ ॥ संस्कारमन्त्र ...

प ६ स्वाहा ... ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वा
हा इदमग्नये स्विष्टकृते संस्रवं प्राश्य पूर्णपात्रं ब्रह्मणे दद्यात् अस्य यज्ञो
पवीतकर्मणः साङ्गतासिद्ध्यर्थं इदं पूर्णपात्रं ब्रह्मणे तुभ्यमहं संप्रददे इ
ति संकल्प्यः अथ कुमारमानिवदितमाचार्यः ब्रह्मचर्यमसि भवामि अपः य
शान अपानि ब्रह्मकर्म कुरु करवाणि मा दिवा सुषुप्थाः न स्वपिमि वा
चं यच्छ यच्छामि समिधमाधेहि आदधामि गुरोः पादावुपस्पृश
न अथाचार्यो ब्रह्मचारिणे सावित्रीं ददाति उत्तरतो अग्नेः स्वाभिमुखं म
वस्थाप्य दक्षिणे कर्णे प्रणवस्य ब्रह्मा ऋषिः परमात्मा देवता गायत्री छ
दः गायत्र्या दाने विनियोगः ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य ॥ ६ राम

गायत्र्युपदेशश्चोत्तरतोऽग्नेः कार्यः उत्तरेणाग्निमुपविशतः प्राङ्मुखस्याचार्यस्य ... कुमारं ३ ... इतरो
... इति शाखायनसूत्रोक्तेः ॥ यद्यपि कात्यायनेन ... सावित्रीमन्वाह ... तोऽग्नेः प्रत्यङ्मुखाये
... दक्षिणतः ... इति विकल्पः ... तथापि कात्यायनानामेव ... ॥

... त्वा प्रजापति ... दंसिता ... आयुषि ... ॥ ... गृहस्थ ... ... वाप ... सविता ... यम ... आचार्य ... पितृ ... उपनय

... कराचार्य ... उप ... विचारित ... समीपतः ... स ... ह्य ... वाम ...

आचार्यस्त्वमथ प्राणीतियमिनुर्वेदपारगः उपादितस्तु सावित्रीं ततो मन्त्रे जोरा मनः

धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् ॐकारव्याहृतिपूर्वकं त्र्यं यमं पक्षः अथवा
र्धर्मपादं द्वितीयेना तृतीयेन सर्वं पठेत् अर्द्धर्चादिक्रमेण पुनः पादोपसंग्र
हणम् ॐ स्वस्ति अथाग्नेस्तिपुक्षणं अग्ने सुश्रव इत्यादीनां ब्रह्मा ऋषिः अ
ग्निर्देवता यजुरग्निसंपुक्षणे विनियोगः ॐ अग्ने सुश्रवः सुश्रवसं मा कुरु १ स्वाहा ४
ॐ यथा त्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवा असि २ एवं माꣳ सुश्रवः सौश्रवसं कुरु ३ यथा त्वम सं
ग्ने देवानां यज्ञस्य निधिपा असि ४ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासं थंस्वाहा ६
एभिः पंचभिर्मंत्रैरग्निसंपुक्षणम् दक्षिणहस्तेन जलमादाय ईशानादार शा ४
भ्य ईशानपर्यंतं भ्रामयेत् अग्निं परिसमूह्य समिधाधानं करोति अग्न इति प्र
जापतिर्ऋषिः समिद्देवता अनुष्टुप्छन्दः समिधाधाने विनियोगः ॐ अग्नये समि
धमहार्षं बृहते जातवेदसे यथा त्वमग्ने समिधा समिध्यस एवमहमायुषा

६ नाग

मे यथा वर्चसा प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन समिध्य जीवपुत्रो ममाचार्यो मेधाव्य
हमशान्यनिराकरिष्णुर्यशस्वी ब्रह्मवर्चस्यन्नादो भूयासं स्वाहा अग्नौ प्रक्षि
प एवं द्वितीयं तथा तृतीयं जुहुयात् तत उपवेश्य पुनरग्नेः सिंधुक्षणं कुर्यात्
अग्नेः सुश्रव इत्यादीनां ब्रह्मा ऋषिः अग्निर्देवता यजुः अग्नेः सिंधुक्षणे विनियो
गः ॐ अग्ने सुश्रवः सुश्रवसं मा कुरु १ यथा त्वमग्ने देवानां सुश्रवः सुश्रवा
सुम एवं मां सुश्रवः सौश्रवसं कुरु २ यथा त्वमग्ने देवानां वेदस्य निधिपा असि
हसस एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासं स्वाहा ५ पुनरीशानादारभ्य
प्रदक्षिणं पर्युक्ष्य जलं आमपेत् अथ पाणी मध्ये मुखं अग्नौ प्रतपनं तनूपास्त्र
दैः तनूपा इत्यस्य ऋषिः अग्निर्देवता यजुश्छंदः अग्न्युपस्थाने विनियो
ॐ तनूपा अग्नेसि तन्वं मे पाहि आयुर्दा अग्ने आयुर्मे देहि वर्चोदा अग्ने राम ६

न स्यास्य धूपो तेजं मं गुष्ठाभ्यां नमः इति मंत्रेण पाणिभ्यां शिरः प्रभृति पादपर्यंतं नामि अंगानि आलभे

अनामिकांगुष्ठाभ्याम् ३ इति मंत्रात् चक्षुषोर्नासिकयोः श्रोत्रे २ इति मंत्रा कनिष्ठिकाभ्यां

तस्या नामिकया भस्म संगृह्य ४ [illegible] स्पर्शनं २

स्वाहा इदं [illegible] अग्नये न्मेन त्वा उद्गुज मं तन्मे आपरग मे धां मे देवः सविता आदधातु

ते [illegible] वाय [illegible] वा धर्नां पुकरस्य जो ॐ अंगानि च मा आप्यायतां वाक् च मा आप्यायतां

[illegible] प्राण आप्यायतां चक्षु आप्यायतां श्रोत्रं च मा आप्यायतां यशो बलं च मा

[illegible] तो अथ भस्म वद्धनं त्र्यायुषमिति नारायण ऋषिः अग्निर्देवता त्र्यायुष्क

हस ५ स्वाहा विनियोगः त्र्यायुषं जमदग्नेः ललाटे कश्यपस्य त्र्यायुषं ग्रीवायां यद्देवेषु त्र्या

दक्षिणस्कंधे तन्नो अस्तु त्र्यायुषं हृदि अथ पश्चात् [illegible] अभिवादनं करो

ति अमुकगोत्रः अमुकशर्माहं भो अग्ने गुरो त्वामभिवादयामि आयुष्मान्

भव सौम्य अमुकशर्मन् इत्याशिषं ददाति अथ भिक्षाचरणं भवति पूर्वव

[illegible] णाभिक्षेत ॐ भवति मातः भिक्षां देहि ॐ स्वस्ति एवं सप्त भिक्षां स्वमातुर्गृ

हीत्वा अन्येभ्योपि गृह्णाति आचार्याय भिक्षां निवेदयेत् ततोऽभिषेकात्तिल

इति दक्षिण हस्ते [illegible]

[illegible] कर [illegible] ४

[illegible] प्रातःकाले [illegible] स्थिति [illegible] [illegible] हुत [illegible]

२ कौ अथ दक्षिणा अस्योपनयनकर्मणः साद्गुण्यहेतवे मनोविषयीभूतां दक्षिणां
नानानामगोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्योऽहं ददे ततो मंत्रपाठः ॐ हरिश्रीरित्यादि इत्युपन
यनम् अथ वेदारंभः तत्राचार्यवरणम् आचार्यः पंचभूःसंस्कारान्कृत्वाऽग्निं ॥
संस्थापयित्वा अथ पेहेमादि अमुकवटोर्वेदारंभमहं करिष्ये अग्नेः पश्चादात्मनो वा
मः भागे वटुमुपवेश्य देवतानामभिध्यायेत् वेदारंभकर्मणाहं यक्ष्ये तत्र प्रजापतिमि
न्द्रम् अग्निं सोममंतरिक्षं वायुं ब्रह्माणं छंदांसि प्रजापतिं देवान् ऋषीन् श्रद्धां मेधां स
दसस्पतिमनुमतिमग्निं वायुं सूर्यमग्नीवरुणौ अग्नीवरुणावग्निं वरुणं सवितारं
विष्णुं विश्वान्मरुतः स्वर्कान्वरुणं प्रजापतिमाज्येनाग्निं स्विष्टकृतं चाज्येनाहं य
क्ष्ये ततो ब्रह्मोपवेशनादिचरुवर्ज्यं पर्युक्षणांतं कर्म कुर्यात् ॐ प्रजापतये स्वाहा राम
इदं प्रजापतये इंद्राय स्वाहा इदमिंद्राय ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये ॐ सोमाय ८

स्वाहा इदंसोमाय अथकलशप्रतिष्ठापूजा अंतरिक्षायस्वाहा इदमंतरिक्षा
य वायवेस्वाहा इदंवायवे ब्रह्मणेस्वाहा इदंब्रह्मणे छंदोभ्यःस्वाहा इदंछंदो
भ्यः प्रजापतयेस्वाहा इदंप्रजापतये देवेभ्यःस्वाहा इदंदेवेभ्यः ऋषिभ्यः
हम ५ स्वाहा इदमृषिभ्यः श्रद्धायैस्वाहा इदंश्रद्धायै मेधायैस्वाहा इदंमेधायै स
दसस्पतयेस्वाहा इदंसदसस्पतये अनुमतयेस्वाहा इदमनुमतये ॐव्याहृती व्याहृतोहोम ॥
नांप्रजापतिऋषिः अग्निवायुसूर्यादेवता गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्छंदांसि आज्य
होमेविनियोगः ॐभूःस्वाहा इदमग्नये ॐभुवःस्वाहा इदंवायवे ॐस्वः
स्वाहा इदंसूर्याय त्वन्नोअग्नइतिवामदेवऋषिः अग्नीवरुणौदेवते त्रि
ष्टुप्छंदः आज्यहोमेविनियोगः त्वन्नोअग्नेवरुणस्यविद्वान्देवस्यहेडोअव
यासिसीष्ठाः यजिष्ठोवह्नितमःशोशुचानोविश्वाद्वेषांसिप्रमुमुग्ध्यस्म

प० ८

स्वाहा ॐ तत्वन्नो अग्न इति वामदेव ऋषिः अग्नीवरुणौ देवते त्रिष्टुप्छंदः आ
ज्यहोमे विनियोगः ॐ तत्वन्नो अग्ने अवो भवति नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ अ
व यक्ष्व णो वरुणं रराणो वीहि मृडीकं सुहवो न एधि स्वाहा इदमग्नीवरुणा
भ्यां अयाश्चाग्न इति वामदेव ऋषिः अग्नि देवता त्रिष्टुप्छंदः आज्यहोमे विनियो
गः ॐ अयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तिपाश्च सत्वमित्वमयासि अयानो यज्ञं वहास्यया नो धे
हि भेषजं स्वाहा इदमग्नये येते शतमिति वामदेव ऋषिः वरुणः सविता त
था विष्णु विश्वे मरुतः स्वर्का देवता त्रिष्टुप्छंदः आज्यहोमे विनियोगः ॐ ये ते शतं व
रुणं ये सहस्रं यज्ञियाः पाशा वितता महान्तः तेभिर्नो अद्य सवितोत विष्णुर्वि
मुंचन्तु श्वे मरुतः स्वर्का स्वाहा इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यः मा
ॐ उदुत्तममिति शुनःशेप ऋषिः वरुणो देवता त्रिष्टुप्छंदः आज्य० उदुत्तमं वरु ८

र

न याव या ... ... ध्यमसा व्याहृतिपूर्वकं॥ वे-
दमध्यापयेदेनं शौचाचारांश्च शिक्षयेदिति व्यासः उपनिषद्गुरुः अनु-
ष्ठानकृतः मंत्रं हुतं क्रियः स्मृत्वा ओंकारं च गायत्रीमारभेदेदमादितः पु

रणपाशमस्मदवाधमं विमध्यमं श्रथाय अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो अदि-
तये स्याम स्वाहा इदं वरुणायादित्याय ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये अ-
ग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते संस्रवं प्राश्य पूर्णपात्रं ब्रह्मणे
दद्यात् अस्य वेदारम्भकर्मणः साद्गुण्यहेतवे इदं पूर्णपात्रं ब्रह्मणे तुभ्यमहं सं-
प्रददे अथ ब्रह्मचारिणे वेदं प्रयच्छति ॐ इषे त्वोर्जे त्वा वायवः स्थ देवो वः स-
विता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्मण आप्यायध्वमघ्न्या इन्द्राय भागं प्रजावतीर-
नमीवा अयक्ष्मा मा वस्तेन ईशत माघशंसो ध्रुवा अस्मिन् गोपतौ स्यात बह्वीर्य-
जमानस्य पशून् पाहि इति वेदं ब्रह्मचारिणं पाठयति गुरुः ततोऽभिषेकं तिल-
कौ अद्य दक्षिणासंकल्पः अस्य वेदारम्भकर्मणः साद्गुण्यहेतवे मनोविष-
यीभ्यो दक्षिणां नानानामगोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दातुमहमुत्सृजे ततो मन्त्रपाठः

ॐ मूर्द्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृत
आजातमग्निं कविं सम्राजमतिथिं जनाना-
म् ... जनयन्त देवाः स्वाहा। फलपुष्प

आचार्यः पंचभूः संस्कारं कृत्वा अग्निं स्थापयेत् २

प०१० ॐ हरिः श्रीरिमाद्दिना इतिवेदारंभकर्मसमाप्तं अथसमावर्त्तननम् तत्राचार्य
वरणं वेदारंभे याहुतयस्ता एव कुर्युः अथदेवताभिध्यानं करोति समाव
सा। र्तनकर्माहं यक्ष्ये तत्र प्रजापतिमिंद्रमग्निं सोममंतरिक्षं वायुं ब्राह्मणं छंदां
सि प्रजापतिं देवान् ऋषीन् श्रद्धां मेधां सदसस्पतिमनुमतिमग्निं वायुं सूर्य
मग्नीवरुणावग्निं वरुणं सवितारं विष्णुं विश्वान्मरुतः स्वर्क्कान्वरुणं प्र
जापतिमाज्येनाग्निं स्विष्टकृतं चाज्येनाहं यक्ष्ये ततो ब्रह्मोपवेशनादि
चरुवर्ज्यं पर्युक्षणांतं कर्म कुर्यात् प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये
इंद्राय स्वाहा इदमिंद्राय अग्नये स्वाहा इदमग्नये सोमाय स्वाहा इ
दं सोमाय अथ कलशप्रतिष्ठापूजा च अंतरिक्षाय स्वाहा इदं राम १०

मंतरिक्षाय वायवेस्वाहा इदंवायवे ब्रह्मणेस्वाहा इदंब्रह्मणे छंदोभ्यःस्वा
हा इदंछंदोभ्यः प्रजापतयेस्वाहा इदंप्रजापतये देवेभ्यःस्वाहा इदंदेवे
भ्यः ऋषिभ्यःस्वाहा इदमृषिभ्यः श्रद्धायैस्वाहा इदंश्रद्धाय मेधायैस्वा
हा इदंमेधायै सदसस्पतयेस्वाहा इदंसदसस्पतये अनुमतयेस्वाहा इ
दमनुमतये ॐव्याहृतीनांप्रजापतिऋषिः अग्निवायुसूर्यादेवतागायत्र्
युष्णिगनुष्टुप्छंदांसि आज्यहोमेविनियोगः ॐभूःस्वाहा इदमग्नये
ॐभुवःस्वाहा इदंवायवे ॐस्वःस्वाहा इदंसूर्याय त्वन्नोअग्नइति
वामदेवऋषिः अग्निवरुणौदेवतेत्रिष्टुप्छंदः होमेवि० ॐत्वन्नोअ आज्य ३
२२ ग्नेवरुणस्यविद्वान्देवस्यहेडोअवयासिसीष्ठाः यजिष्ठोवह्नितमः
शोशुचानोविश्वाद्वेषांसिप्रमुमुग्ध्यस्मत्स्वाहा इदमग्नीवरुणा

प०११ भ्यां सत्वन्नोऽग्न इतिवामदेव ऋषिरग्नीवरुणौ देवते त्रिष्टुप्छंदः आज्य
होमे वि० ॐ सत्वन्नोऽग्नेवमो भवोतीनेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ अव
यक्ष्वणो वरुणं रराणो वीहि मृडीकं सुहवो न एधि स्वाहा इदमग्नीव
रुणाभ्यां अयाश्चाग्न इतिवामदेव ऋषिः अग्निर्देवता त्रिष्टुप्छंदः आज्य
होमे वि० ॐ अयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तिपाश्च सत्वमित्वमयासि अयानो
यज्ञं वहास्यायानो धेहि भेषजं स्वाहा इदमग्नये अयसे येते शतमिति वामदे
व ऋषिः वरुणः सवितोत विष्णुर्विश्वे मरुतः स्वर्का देवता त्रिष्टुप्छंदः हो
मे वि० ॐ येते शतं वरुणये सहस्रं यज्ञियाः पाशा वितता महांतः तेभिर्नो
अद्य सवितोत विष्णुर्विश्वे मुंचंतु मरुतः स्वर्काः स्वाहा इदं वरुणाय सवि
त्रे विष्णवे विश्वेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यः उदुत्तममिति शुनःशेप ऋषिः व राम ११

रुणो देवता त्रिष्टुप् छंदः आज्यहोमे वि० उदुत्तमं वरुणपाशमस्मदवाधमं वि
मध्यमं श्रथाय । अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो अदितये स्याम स्वा०
इदं वरुणायादितये । ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये अग्नये स्विष्टकृ
ते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते संस्रवप्राशन पूर्णपात्रं ब्रह्मणे दद्यात् समाव
र्तनकर्मणः साद्गुण्यहेतवे इदं पूर्णपात्रं ब्रह्मणे तुभ्यमहं संप्रददे अथ
सुश्रवाशनम् अग्ने सुश्रव इत्यादीनां ब्रह्मा ऋषिः अग्निर्देवता समिग्र
ग्निसिंधुक्षणे वि० ॐ अग्ने सुश्रवः सुश्रवसं मा कुरु १ यथा त्वमग्ने सु स्वाहा
श्रवः सुश्रवा असि २ एवं मां सुश्रवः सौश्रवसं कुरु ३ यथा त्वमग्ने दे
वानां यज्ञस्य निधिपा असि ४ एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूया
सं स्वाहा ५ अग्निं पर्युक्ष्य समिदाधानं करोति ॐ अग्ने दृहति प्रेमा

ईशानादारभ्य ईशानपर्य
न्तं जलं कामयेत १

प० १९ पतिरृषिः समिद्देवता प्रकृतीयं हः समिधादाने विनियोगः ॐ अग्नये समि
धमाहार्षं बृहते जातवेदसे यथा त्वमग्ने समिधा समिध्यस एवमहमायु
षा मेधया वर्चसा प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनान्नेन समिन्धे जीवपुत्रो ममाचा
र्यो मेधाव्यहमसान्यनिराकरिष्णुर्यशस्वी ब्रह्मवर्चस्यन्नादो भूयासं स्वा
स्वाहा एवं द्वितीयं तृतीयं जुहोति पुनरग्नेस्तिं धुक्षणं ॐ अग्ने सु यजुरह
श्रव इत्यादीनां ब्रह्मा ऋषिः अग्निर्देवता अग्निसंधुक्षणे वि० ॐ अग्ने
सुश्रवः सुश्रवसं मा कुरु १ यथा त्वमग्ने सुश्रवः सुश्रवा असि २ एवं मां स्वाहा
सु श्रवः सौश्रवसं कुरु ३ यथा त्वमग्ने देवानां यज्ञस्य निधिपा असि ४ ॥
एवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो भूयासं स्वाहा ५ ततो हस्तौ प्रत राम
प्य तनूपा अग्न इत्यादीनां वामदेव ऋषयः अग्न्युपस्थाने वि० १२

पज

ॐ तनूपा अग्नेसि तन्वं मे पाहि आयुर्दा अग्नेस्यायुर्मे देहि वर्चोदा अग्ने वर्चो
मे देहि अग्ने यन्मे तन्वा ऊनं तन्म आपृण ॐ मेधां मे देवः सविता आ
दधातु ॐ मेधां देवी सरस्वती आदधातु ॐ मेधामश्विनौ देवावाधत्तां पु
ष्करस्रजौ ॐ अंगानि च मा प्यायंतां ॐ वाक्च मा प्यायंतां ॐ प्राणश्च मा प्या
यंतां ॐ चक्षुश्च मा प्यायंतां ॐ श्रोत्रं च मा प्यायंतां ॐ यशो बलं च मा प्या
यंतां ततो भस्मवंदनं त्र्यायुषमिति नारायण ऋषिः अग्निर्देवता उष्
णिक्छंदः त्र्यायुष्करणे वि० ॐ त्र्यायुषं जमदग्नेर्ललाटे कश्यपस्य
त्र्यायुषं ग्रीवायां यद्देवेषु त्र्यायुषं दक्षिणस्कंधे तन्नो अस्तु त्र्यायुषं हृदि
अग्नेरुत्तरतः प्रागग्रेषु कुशेषु अच्छेवारिपूर्णानु दक्षिणोत्तरायतां
कुंभानसंस्थाप्य उदङ्मुखोस्नानं करोति वैश्वानरायग्नइति प्र

पेस्वंतरंगिपः प्रविश्सगोयो उपगोयोमाप्रुषोमनोहासवनोविरजस्तनूश्रुरिंद्रियं ह

प १२ जापतिऋषिः आपोदेवता यजु[illegible]नेवि० ॐ तेनेनमभिषिंचामि श्रियै

[illegible]रातिमलरोग्रस्त वर्चसापतिमंत्रेण वदुरात्मानंभिषिंचति १ एवमन्य

[illegible]मिकुंभे योपेस्वंतरग्नपशतिमंत्रेण जलंगृत्वाति अभिषेचनमंत्रा

णाम् पकृ पनम्भिरपमितिप्रजापतिऋषिः आपोदेवता यजुरभिषेचने।

वि० ॐ पुनम्भिपमकृणुतां येनवामश्शनाथं छुरां येनाक्षावभिषिंचतांम

पृथा त[illegible]पश्विनायश इतिमंत्रेणद्वितीयकलशात् स्वशिरोभिषिंचति २

आपोहिष्ठेति तिसृणां सिंधुद्वीपऋषिः आपोदेवतागायत्रीछंदः अभि

षेचनेवि० ॐ आपोहिष्ठामयोभुवः तान ऊर्जेदधातनः महेरणाय

चक्षसे इतिमंत्रेणतृतीयकलशात् योवः शिवतमोरसः तस्यभाजयु

तेहनः उशतीरिवमातरः इतिचतुर्थकलशात् तस्मारंमामवः प

न्विजतमि यो॥
रोचनस्तमि॥
हरगत्वामीति
प्रथमकलशा
त्स्विरगत्वालके
नोदकमाश्रय॥
तेनेतिप्रजाप
तिऋषिः आ॥
पोदेवतायजु॥
रभिषेचने॥
विनियोगः॥
राम १२

थ

स्यक्षयायजिन्वथ आपोजनयथाचनः इतिपंचमकलशजलेन अवशिष्टेभ्यः
कुंभेभ्य आपोअप्स्वंतरग्नयइतिजलमादाय वटुःस्वशिरोभिषिंचति उ
दुत्तममिति शुनःशेपऋषिः वरुणोदेवतात्रिष्टुप्छंदः मेखलामोचनेवि०
ॐ उदुत्तमंवरुणपाशमस्मदवाधमंविमध्यमंश्रथाय अथावय
मादित्यव्रतेतवानागसोअदितयेस्यामत्वाहाइतिमंत्रेणमेखलांशिरो
मार्गेणनिःसार्य्य कृष्णाजिनंचोनाय्य दंडमागंकृत्वावासोन्यत्परिधाय
सूर्यमुपायपारिममुपतिष्ठते उद्यन्निति प्रजापतिऋषिः आदित्योदेव
ताजगतीछंदः उपस्थानेवि० उद्यन्भ्राजभृष्णुरिंद्रोमरुद्भिरस्थात्प्रा
तर्यावभिरस्थाद्दशसनिरसिदशसनिंमाकुर्वाविदन्मागमयउद्यन्
उद्यन्भ्राजभृष्णुरिंद्रोमरुद्भिरस्थाद्दिवायावभिरस्थाच्छतसनिरसि

अथ मेखला मोचनमंत्रः

प०१४ शान्तशानिं माकुर्वीविदन्मागमयोघन माजंभ्यानुरिंशे मरुतद्विरस्थान्तापुषा
वभिरस्थान्सहस्तृशानिरासिसहस्तृशोनिं माकुर्वीविदन्मागनमय इतिमं
त्रेणाच्छादिमम उपस्थाय उपविश्य इधिनिलान्वाघ्रास्याचम्य जुदलोम
नखानि वापयित्वा औदुंबरेणकानिष्ठिकाग्रस्थूलेन द्वादशांगुलेन दंत
काष्ठेन दंतधर्षणं करोति अन्नाद्यायेत्यादर्पणऋषिः सोमो देवतानुष्टुप्छं
दः दंतधावने वि० ॐ अन्नाद्याय व्यूहध्वं सोमो राजायमागमत् समे मुखं
प्रमार्क्ष्यते यशसा च भगेन च इति मंत्रेण दंतान्प्रक्षाल्याचम्य सुगंधिनाप
यादि चूर्णेन शरीरमुद्वर्त्य सुखोष्णोदकेन सशिरस्कं स्नात्वाचम्य गुरोर्वामपा सो०
र्श्वे उपविश्य हस्ताभ्यां चंदनं गृहीत्वा मुखनाशिकां चालभते प्राणपा
नावितिप्रजापतिऋषिः प्राणापानौ देवते यजुः चंदनानुलेपने वि० ॐ प्रा १४

णपानो मेन पेप चक्षुर्मेन पपश्रोत्रं मेन पेप इति मंत्रेण चंदनानुलेपनं ततो
तो प्रक्षाल्य अंजलिनोदकमादाय पात्तव्येन दक्षिणाभिमुखो भूत्वा पितर इ
ति प्रजापतिर्ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः पितरो देवता यजुर्मोक्षमणप्रावृष
थे विः ॐ पितरः शुन्धध्वं इति मंत्रेण पितृतीर्थेन दक्षिणस्यां दिशि भूमो
निषिंचेत् ततः सव्यं भूत्वा स्वस्ति चाक्ष इति प्रजापतिर्ऋषिः यैष्टी सुचक्षी
देवते यजुरनुलेपने वि० ॐ सुचाक्षा अहमक्षीभ्यां भूयासं सुवर्चामु
खेन सुश्रुत्कर्णाभ्यां भूयासमिति मंत्रेण चंदनादिनात्मानमनुलि
पेत् अथ वासः परिधानं परिधास्य इत्यस्य पूर्ववण ऋषिः वासो देवता पं
क्तिश्छन्दः वासः परिधाने वि० ॐ परिधास्यै यशोधास्यै दीर्घायुत्वाय जरद
ष्टिरस्मि शतं च जीवामि शरदः पुरूचीरायस्पोषमभिसंव्ययिष्ये इति मंत्रे

अहतं वासः परिधाप यति

प० १५ वासः परिधत्ते ततः श्व परं यज्ञोपवीतं परिदधाति यज्ञोपवीतमिति पर
मेष्ठी ऋषिः लिंगोक्ता देवता त्रिष्टुप्छन्दः यज्ञोपवीत परिधाने वि० ॐ य
ज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् आयुष्यमग्र्यं प्रति
मुंच शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः इति मंत्रेण अथोत्तरीयपरि
धानं यशसेत्याथर्वण ऋषिः लिंगोक्ता देवता यजुः उत्तरीयपरिधाने
वि० ॐ यशसा मा द्यावापृथिवी यशसेन्द्राबृहस्पती यशो भगश्च मा
वि[illegible]दय यशो मा प्रतिपद्यतां इति मंत्रेण उत्तरीयपरिधानं ॐ या
[illegible] आहर [illegible] इति द्वयोर्भरद्वाज ऋषिः सुमनसो देवता अनुष्टुप्छन्दः प्र
थमस्य पुष्पग्रहणे द्वितीयपरिधाने वि० ॐ आहरं जमदग्निः श्रद्धा शिव १५

यैकोपंद्धिपापाना अहंभ्रातिगरस्तामियथासाचभगेनच इतिमंत्रेण अ
न्यतः पुष्पाणिगृहीत्वा ॐ पघ्रशोप्सरसामिन्दूअकारविपुलंपृथुते
न संग्रथिताः सुमनसस्त्वावधामिपृशोमपि इतिमंत्रेण शिरसिवध्नाति
ॐ युवासुवासा इति विश्वामित्रऋषिः यूपोदेवतात्रिष्टुप्छंदः शिरोवष्टने वि०
ॐ युवासुवासाः परिवीतआगात्सउश्रेयान्भवतिजायमानः तं धीरासः क
न- वयउन्नयंतिसाध्योमनसादेवयंतः इतिमंत्रेणउष्णीषंशिरोवेष्टयेत् अ
लंकरणमितिभरद्वाजऋषिः अलंकरणंदेवतानुष्टुप्छंदः अलंकरणे वि०
ॐ अलंकरणमसिभूयोलंकरणंभूयादितिकुंडलद्वयंपरिदध्यात् वृत्रस्येति
प्रजापतिऋषिः अंजनंदेवतागायत्रीछंदः चक्षुरंजने वि० ॐ वृत्रस्यासिक
नीनिकश्चक्षुर्दाअसिचक्षुर्मेदेहि इतिमंत्रेण अक्षीणिद्वयंरंजेत् ॐ रोचि

२५०१६ सुश्रवा त्वं वा पुन ऋषिः रोचिस्नुर्देवता त्रिष्टुप् छन्दः आदर्शप्रेक्षणे विनि० ॐ रोचिस्नुरसी
त्यात्मानमादर्शे प्रेक्षते ॐ बृहते छुदिरसीति गोतम ऋषिः छत्रं देवता त्रिष्टुप
छन्दः छत्रप्रतिग्रहणे वि० ॐ बृहते छदिरसि पाप्मनो मामन्तर्धेहि तेजसो यश
सो मामन्तर्धेहि इ मन्त्रेण छत्रं प्रतिगृह्णाति नखानि कृन्तनं नहत्वरेति मा पाया
ॐ प्रतिष्ठे स्थो इति प्रजापति ऋषिः लिंगोक्ता देवता विराट् छन्दः उपानह धारणे
वि० ॐ प्रतिष्ठे स्थो विश्वतो मा पातमिति उपानहौ पुरुषः पादयोः प्रतिमुञ्चेति वि
श्वाभ्यः इति भरद्वाज ऋषिः दंडो देवता त्रिष्टुप् छन्दः वैणवदंडग्रहणे वि० ॐ वि
श्वाभ्यो मा नाष्ट्राभ्यस्परि पाहि सर्वत इति मन्त्रेण वैणवदंडमादत्ते अभिषेका
दि दंडग्रहणान्तं स्नातकर्म करोति नाचार्यः अथ शिक्षा कामाद्दितरो नृत्यगी
तवादित्राणि न कुर्यात् गीतादौ प्रवर्तमानान्नान्यांश्च द्रष्टुं न गच्छेत् गर्भिणीं राम १६

न च गच्छेत् १

इतरेदि जातिस्नातिके अपः शाद्योयल
व यपि भवति सोपी अथापि तिष्ठि
ते २

नचगच्छेत नचगच्छेत् कुविरीणं वरामासोपरि ... गीतं गायेत् गायति वेत्सवगीतं
थारमत इति श्रुतेः चारीणं वीणा गायिनीस वतारं गायन इति अस्पात नगायेत् श्रो
नेसतिरात्रौ ग्रामान्तरं न गच्छेत् नच धावेत कूपावेक्षणं वृक्षारोहणं अपक्रूप
लप्रन्वेनं सर्पेत् सर्पणमपमार्गगमनं नृग्नस्नानं पर्वतगतं दुर्लंघनं न कुर्यात्
उ घंत अक्षमपराहणं ग्रुस्तवारिस्थ नभोमध्यगतं आदित्यं नेक्षेत् तथानचम
तः नेक्षेत नो घंतमादित्यं नोपातं कश्चन नोपरक्तं नवारिस्थं नमध्येन तो गतमि
ति मेघं वर्षति पुरुहिगच्छेत् तर्हि अवतो गच्छेत् अपं मेध्य जः पाप्मानमपहन्त
ति मन्त्रेज पनगच्छेत् अजातलोमीं पुरुषाकारां स्त्रियं नोपहसेत् उपहास शब्द
न अभिगमनमुच्यते सन्मवस्त्राणां पृथिव्यां मूत्रपुरीषं न कुर्यात् इदं धनुर्मणिधनु
धपतीं गां परस्मै नाचक्षीत् विकृतं वासो न परिदधीत इतं ब्रतो भवेत् सर्वेषा
मिन्न वर्णा चरेत समावर्तनदिवसात् रम्भ त्रिरात्रं ब्रतं चरेत इत्यादि सोतव्यम् ततो

मितरस्यात्मैभैषज्येनवीर्यायान्नाद्याया २

पं० १८ भिषेकतिलको देवस्यत्वासवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णोहस्ताभ्यां अश्विनोर्भै
षज्येनतेजसेब्रह्मवर्चसायाभिषिंचामींद्रस्येंद्रियेणवलायश्रियैयशसेभिषिं
चामीत्यभिषेकः इत्थिगणदानानन्तरं मन्त्रपाठः ॐ हरिः श्रीवर्चस्यमायुष्य॥
मारोग्यमाविधात्पवमानंमहीयते धान्यंधनंपशुंवहुपुत्रलाभं शतसंवत्सरं
१ दीर्घमायुः शतमानंभवति शतायुः वैपुरुषः शतेंद्रियआयुष्येवेंद्रियेवीर्यमात्मंप्र
ते इति समावर्त्तनम् इतियज्ञोपवीतपद्धतिः समाप्ता संवत् १९४२ श्रावणे
विविश्वेश्वरगंगापुत्रेण॥ ॥ १०

…यज्ञाविद्वद्भिः क्षन्तव्यं … उच्यता।